

Κοινοτοπίες και ο εγκλωβισμός της κριτικής

Σε αυτό το βιβλίο διερευνώ ορισμένες από τις διαδικασίες παγίωσης κοινοτοπιών που δικαιολογούν –συνήθως ως αυτονόπη– την υφιστάμενη κοινωνική κατάσταση. Προς τούτο θα ακολουθήσω μία μάλλον ασυνήθιστη ερευνητική διαδρομή: θα εστιάσω τόσο στις σχέσεις της κοινωνικής επιστήμης και των κοινωνικών θεωριών με τον κοινωνικό κόσμο όσο και στις μεταξύ τους σχέσεις. Θα εστιάσω κυρίως στις παραπάνω σχέσεις όπως αυτές διαμορφώθηκαν στο γύρισμα 20ό προς τον τρέχοντα αιώνα – χωρίς βέβαια να αποσιωπήσω παλαιότερες εντάσεις που έπαιξαν ρόλο στη διαμόρφωση των εν λόγω σχέσεων. Η κοινωνική επιστήμη και οι κοινωνικές θεωρίες ενώ έχουν ως κοινό αντικείμενο (ή κοινή αναφορά) τον κοινωνικό κόσμο, εντούτοις έχουν διαφορετικές σχέσεις με αυτόν. Το αντικείμενο της κοινωνικής επιστήμης στην απλούστερη μορφή του είναι οι κοινωνικές σχέσεις και η αντικειμενοποίησή τους. Εν προκειμένω πρόκειται για τις σχέσεις που, αφενός, καθιστούν δυνατό τον κοινωνικό κόσμο και, αφετέρου, του δίνουν τους διαφορετικούς σχηματισμούς και προκαλούν τους μετασχηματισμούς του. Οι κοινωνικές θεωρίες, επικαλούμενες αξίες, κατασκευάστηκαν προκειμένου να δώσουν συγκεκριμένες κατευθύνσεις στον κοινωνικό κόσμο. Από αυτή την άποψη αποτελούν πρακτικές θεωρίες και, επομένως, αποτελούν αντικείμενο της κοινωνικής επιστήμης. Ακριβέστερα, αποτελούν αντικείμενο της κοινωνιο-

λογίας της γνώσης και ως τέτοιες θα τις εξετάσω. Εστιάζω σε αυτές τις θεωρίες επειδή στην ανάπτυξή τους μπορούν να αναζητηθούν ορισμένοι από τους λόγους για τους οποίους η κριτική κατέστη ισχυρή έως αναποτελεσματική – και η απόσχιση της κριτικής είναι ένας παράγοντας που συνέβαλε στην παγίωση των κοινοτοπιών.

Εστιάζω το ενδιαφέρον μου σε ένα συγκεκριμένο είδος πρακτικών θεωριών που έχουν δύο κύρια χαρακτηριστικά. Αφενός, έχουν κοινωνική αναφορά με κριτική διάθεση και είναι προσανατολισμένες προς τη χειραφέτηση. Αφετέρου, δεν αντλούν τις ανθρωπολογικές αρχές της συλλογιστικής τους από τον ατομισμό,¹ δηλαδή από, φανερό ή υπόρρητες, εξελικτικές ιδέες που εκλαμβάνουν τον –έστω και ρυθμισμένο– ανταγωνισμό ανάμεσα στα άτομα ως τον μηχανισμό διά του οποίου δημιουργούνται οι φυσικές ιεραρχίες και, γενικότερα, οι κοινωνικές ισορροπίες.² Κοντολογίς, με ενδιαφέρουν οι θεωρίες που κατασκευάστηκαν κρατώντας μία κριτική στάση απέναντι στις διάφορες πρακτικές –ηθικές και πολιτικές– φιλοσοφίες που βρίσκονται παγιωμένες στις κοινοτοπίες της εποχής μας. Η θεσμική παγίωση των όρων

1. Διακρίνω τη σημασία του όρου ατομισμός (atomism) από αυτή του όρου ατομικισμός (individualism). Ο όρος ατομισμός παραπέμπει στις ανθρωπολογικές προϋποθέσεις ορισμένων τάσεων που δημιουργήθηκαν στις κοινωνικές επιστήμες, οι οποίες λαμβάνουν το άτομο και τον ανταγωνισμό ως τον θεμέλιο λίθο του κοινωνικού κόσμου. Ο όρος ατομικισμός έχει μία ηθική χροιά, καθώς παραπέμπει στις μείζονες αξίες του σύγχρονου κοινωνικού κόσμου και στη διακήρυξη των δικαιωμάτων του ανθρώπου.

2. Θα μπορούσε εύκολα να καταδειχτεί ότι ο λεγόμενος «νεοφιλελευθερισμός» δεν αποτελεί ένα ρηξικέλευθο ιστορικό μόρφωμα, αλλά απλώς μία διευρυμένη έκφραση του καπιταλισμού χωρίς αντίπαλο. Επίσης, θεωρώ λάθος τη θεώρηση του «νεοφιλελευθερισμού» ως ιδεολογικού μορφώματος, αλλά θεωρώ ότι διαπερνάται από μία ιδιαίτερη μορφή ορθολογικότητας. Παρά τη σημασία του, δεν θα μείνω σε αυτό το σημείο, καθώς θα με βγάλει από τον κεντρικό μου στόχο που είναι να δείξω ορισμένες από τις συνθήκες εξουδετέρωσης του αντιπάλου του, δηλαδή της κριτικής του, τις οποίες αναζητώ στη δομή και τη γένεση των κοινωνικών θεωριών. Για την ανάλυση του λεγόμενου «νεοφιλελευθερισμού» υπό το πρίσμα της αγοραίας ορθολογικότητας, βλ. Pierre Dardot, Christian Laval, *La nouvelle raison du monde: Essai sur la société néolibérale*, Παρίσι, La Découverte-Poche, 2010.

μιας αγοραίας ορθολογικότητας δεν είναι κάτι που συνέβη ερήμην των θεωριών που υποτίθεται ότι της αντιτάχθηκαν, επεξεργαζόμενες διαφορετικές στρατηγικές και ανοίγοντας διαφορετικούς αποβλεπτικούς ορίζοντες. Αλλά ούτε και οι διάφορες εκφράσεις της λεγόμενης «woke culture», που άρχισαν να γίνονται έκδηλες και όλο και επιθετικότερες από τα μέσα της δεκαετίας του 2010 και μετά, μπορούν να κατανοηθούν χωρίς τη συγκριτική ανάλυση των προηγθεισών κοινωνικών θεωριών – των οποίων εξάλλου αποτελούν μετεξελίξεις.

Με τη λογική που μόλις παρουσίασα συνοπτικά, πρώτα θα αναλύσω τις σχέσεις της κοινωνικής επιστήμης με τις κοινωνικές θεωρίες και στη συνέχεια θα εξηγήσω: πρώτον, γιατί οι σχέσεις της κοινωνικής επιστήμης με το αντικείμενό της εμφανίζονται καθαρά σε περιόδους κατά τις οποίες παγώνονται νέοι προσανατολισμοί των κοινωνικών δράσεων· δεύτερον, πώς τελούνται οι εν λόγω παγιώσεις, καθώς είναι αυτές που εκφράζονται υπό τη μορφή κοινοτοπιών. Με την ίδια ακριβώς λογική, η έρευνα που εκτίθεται στο βιβλίο, επικεντρώνεται σε μία πυκνή περίοδο κοινωνικών μετασχηματισμών, δηλαδή τόσο της αλλαγής όσο και της δικαιολόγησης των προσανατολισμών των κοινωνικών δράσεων και, κατά συνέπεια, των κοινωνικών σχέσεων.

Οι κοινοτοπίες και η κριτική

Σε μία περίπου εικοσαετία, την τελευταία δεκαετία του 20ού και την πρώτη του 21ου αιώνα, παγιώθηκαν κάποιες νέες κοινοτοπίες που είναι χαρακτηριστικές τής εν λόγω περιόδου – και, εν πάση περιπτώσει, διαφορετικές από όσες προηγήθηκαν κατά τους δύο προηγούμενους αιώνες της ιστορίας του σύγχρονου κόσμου. Ως κοινοτοπία μπορούμε να ορίσουμε τους γενικά αποδεκτούς –ή, έστω, τους εμφανιζόμενους ως γενικά αποδεκτούς– ορίζοντες προσανατολισμού των κοινωνικών δράσεων. Ένα παράδειγμα, στην ανάλυση του οποίου θα σταθώ σε αυτό το βιβλίο, είναι η κοινοτοπία απόφαση και, ταυτόχρονα, ο χαρακτηρισμός: «κοι-

ωνία της γνώσης»· πρόκειται για την κατεξοχήν κοινοτοπία της εποχής μας. Θα μπορούσαμε να πούμε το ίδιο και για τον όρο «παγκοσμιοποίηση» – που, ούτως ή άλλως, είναι συνυφασμένος με την «κοινωνία της γνώσης» (π.χ. σε εκφράσεις όπως: «πρέπει να προσαρμοστούμε στις νέες προκλήσεις» κ.λπ.). Οι κοινοτοπίες εμφανίζονται με τη μορφή σλόγκαν, δηλαδή σύντομων αποφάνσεων που υποδεικνύουν αδιαφοροποίητα τους διαφορετικούς προσανατολισμούς των κοινωνικών δράσεων.³ Με άλλα λόγια: μέσα στις κοινοτοπίες βρίσκονται συμπυκνωμένοι και αδιαφοροποίητοι οι εργαλειακοί, οι αξιακοί και οι θυμικοί προσανατολισμοί των κοινωνικών δράσεων.⁴ Ταυτόχρονα, ενέχουν και έναν απλοϊκό αιτιολογικό πυρήνα, καθώς με ευκολία προσδέονται σε αυτές φαντασιοκοπίες που υποδεικνύουν, με αυθαίρετο τρόπο, αιτίες και αποτελέσματα των κοινωνικών δράσεων (π.χ. η αιτία της προσφυγιάς ή της μετανάστευσης είναι η γοντεία του υψηλού βιοτικού επιπέδου της Ευρώπης ή της

3. Σύμφωνα με την τυπολογία του Max Weber, *Economie et société*, γαλλική μτφρ., Παρίσι, Plon, 1971, I.I.§2 (σσ. 22-23).

4. Για να είμαστε ακριβείς, τουλάχιστον μετά τον Δεύτερο Παγκόσμιο Πόλεμο στον λεγόμενο Δυτικό κόσμο, οι κατευθύνσεις των δράσεων που εκφράζονται στις κοινότοπες εκφράσεις λαμβάνουν τους χρονικούς τους προσδιορισμούς από την ιδεολογική αντίθεση «παράδοση – εκσυγχρονισμός» ή, κάτι που σημαίνει το ίδιο, «παράδοση – νεωτερικότητα». Ο πρώτος όρος της αντίθεσης μας παραπέμπει στην ουτοπία της επιβίωσης ή της επαναφοράς μιας φανταστικής κοινότητας του παρελθόντος και ο δεύτερος όρος στην ιδεολογία μιας νομοτελειακής πορείας προς το μέλλον. Είναι ένα τεράστιο και πολυσυζητημένο θέμα, σε ορισμένες πτυχές του οποίου θα επανέλθω σε άλλα μέρη του βιβλίου. Ο όρος «νεωτερικότητα» έχει καθιερωθεί στα ελληνικά σχεδόν ως το ιδεολογικό αντίθετο του όρου «εκσυγχρονισμός». Με το όρο «νεωτερικότητα» εννοείται συνήθως η διαδικασία εκδημοκρατισμού, ενώ ο όρος «εκσυγχρονισμός» παραπέμπει στην προσαρμογή του οικονομικού και διοικητικού μηχανισμού σε νέα δεδομένα. Στις άλλες ευρωπαϊκές γλώσσες, ο όρος «νεωτερικότητα» (modernity) παραπέμπει στη σύγχρονη κοινωνία και ο όρος «εκσυγχρονισμός» (modernization) στη διαδικασία επίτευξης μιας σύγχρονης κοινωνίας και/ή σε μία διαδικασία λειτουργικής διαφοροποίησης και δυναμικής ισορροπίας. Σε κάθε περίπτωση, πρόκειται για όρους με έντονη αξιολογική φόρτιση που είναι προς κοινωνιολογική ανάλυση και δεν αποτελούν καθαρές έννοιες που έχουν υποστεί την κοινωνιολογική κριτική.

Βόρειας Αμερικής, ή τα εμπόδια στον «εκουγχρονισμό» είναι οι «παραδοσιακές νοοτροπίες», ο «λαϊκισμός» κ.λπ.).

Η κάθε ιστορική περίοδος του σύγχρονου κόσμου έχει τις κοινοτοπίες της. Ωστόσο, η κοινωνική επιστήμη (με τον όρο εννοώ κυρίως την κοινωνιολογία και δευτερευόντως την κοινωνική ανθρωπολογία και την ιστορία)⁵ δεν έχει μία κοινή στάση απέναντί τους. Ενίοτε εκλαμβάνει τις κοινοτοπίες ως «φυσική στάση» του ανθρώπου στον κοινωνικό κόσμο της εποχής του, ενίοτε ως στερεότυπα που επιβίωσαν παλαιότερων τρόπων σκέψης, άλλοτε ως εκφράσεις της κυρίαρχης ιδεολογίας και άλλοτε ως προϊόντα «κοινωνικής κατασκευής». Καθότι οι κοινοτοπίες είναι «αβέβαιες αφαιρέσεις» –κάτι σαν τα κυμαινόμενα σημαίνοντα της μυθολογικής σκέψης– που δεν περιέχουν ακριβείς έννοιες ως προς τις κοινωνικές διαδικασίες, τίθεται ένα ζήτημα που αφορά στον ρόλο της κοινωνικής επιστήμης. Ο ρόλος της περιορίζεται άραγε στην περιγραφή τους και στη μετάφρασή τους σε ένα σαφέστερο γλωσσικό ιδίωμα, εν προκειμένω στο δικό της; Μήπως όμως ο ρόλος της δεν είναι απλά ερμηνευτικός, αλλά, όπως πρότεινε ο Μαξ Βέμπερ (Max Weber), επεκτείνεται από την «ερμηνευτική κατανόηση» στην «αιτιακή εξήγηση»; Με άλλα λόγια, μήπως, αφού πρώτα τις κατανοήσει, οφείλει εν συνεχεία να εξηγήσει τις διαδικασίες της παραγωγής και της διάχυσης ή της διαφορικής πρόσληψής τους; Θεωρώ ότι το έργο της κοινωνικής επιστήμης δεν περιορίζεται στην περιγραφή και, μέσω αυτής, είτε στην ερμηνευτική επικαιροποίηση είτε στη λεπτομερή μελέτη των κινήτρων της εκάστοτε θεωρούμενης ως «φυσικής στάσης». Θεωρώ ότι έχει ως έργο –και μάλιστα θα πρόσθετα ως προορισμό– να εξηγήσει τόσο τις συνθήκες της διαμόρφωσης, όσο και τις κοινωνικές χρήσεις των κοινοτοπιών – δηλαδή και τους λόγους ακόμη που συνδέονται με την όποια «φυσική στάση».

5. Επειδή, ακολουθώντας τον Ζαν-Κλωντ Πασερόν, θεωρώ ότι έχουν τον ίδιο τρόπο αιτιολόγησης – και προφανώς καλύπτουν διαφορετικές διαστάσεις του ίδιου αντικειμένου. Βλ. Jean-Claude Passeron, *Le raisonnement sociologique: L'espace non-popperien du raisonnement naturel*, Παρίσι, Nathan, 1991.

Η κοινωνική επιστήμη δεν θα είχε λόγο ύπαρξης αν δεν αναζητούσε τη –συνεχώς κινούμενη και– διαφεύγουσα πραγματικότητα κάτω ή πίσω από τις κοινοτοπίες. Δεν θα είχε λόγο ύπαρξης αν δεν διερευνούσε τις διαδικασίες της αναπαραγωγής των κοινωνικών σχέσεων και των σχέσεων δύναμης και κυριαρχίας που εκτυλίσσονται στο υπέδαφος των ιδεολογικών μετασχηματισμών ή της διαδοχής κοινοτοπιών –και νομιμοποιητικών– αναπαραστάσεων του κοινωνικού κόσμου. Επίσης, θα παρέμενε σε μία «θετικιστική» ψευδαίσθηση –ότι δηλαδή βρίσκεται πάντα απέναντι σε ένα «νέο» και «άγνωστο» αντικείμενο– εάν αγνοούσε τη δική της συμβολή στην κατασκευή και/ή στη νομιμοποίηση φανταστικών αναπαραστάσεων ή, όπως θα έλεγε ο Νόρμπερτ Ελίας (Norbert Elias), εννοιών που δεν είναι σύμφωνες με την πραγματικότητα.⁶ Τέλος, εάν έδενε την όποια ερμηνευτική στο άρμα ενός ιδεολογικού προτάγματος, θα μετατρέποταν πάραυτα σε πρακτική θεωρία. Σ' αυτή την περίπτωση, το αποτέλεσμα θα ήταν η διάσπαση του εννοιολογικού της πλαισίου σε τόσες «κατασκευαστικές στάσεις» όσες και οι ενδεχόμενες θεσιακές σκοπιές που θα διεκδικούσαν την «αλήθεια» της θέσης τους στην κατασκευή μελλοντικών κόσμων. Το αυτό ισχύει και για τη συνήθη περίπτωση που «χρεώνονται» συλλήβδην στον «θετικισμό» όλες οι –θεωρούμενες ως– εκτροπές των κοινωνικών επιστημών. Πρόκειται για μία αρκετά διαδομένη «κριτική» που ασκείται στις κοινωνικές επιστήμες ή, ακριβέστερα, σε τμήματα αυτών: τους προσάπεται, στο όνομα συνήθως μιας «υπερβατικής κανονιστικότητας», ότι απομακρύνθηκαν από τον «βίολογισμό» και ότι αφομοιώθηκαν από το «σύστημα»: κατηγορούνται για τη συμβολή τους στην ανάπτυξη και τον μετασχηματισμό των τεχνολογιών οργάνωσης και διοίκησης της οικονομίας, της κουλτούρας (πολιτισμού) και της πολιτικής.⁷ Πρόκειται, ωστό-

6. Norbert Elias, *Η θεωρία του συμβόλου*, μφρ. Ρ. Πεσοάχ, Αθήνα, Μεταίχμιο, 2010.

7. Βλ. ενδεικτικά, Michel Freidag, «La crise des sciences sociales et la question de la normativité», *Le naufrage de l'Université et autres essais d'épistémologie politique*, Παρίσι, La Découverte-MAUSS, 1995, σσ. 73-164.

σο, για μία εμφανώς άστοχη κριτική: η σχέση της κοινωνικής επιστήμης με το αντικείμενό της δεν προσδιορίζεται ούτε από τη μέθοδο ούτε από την όποια τεχνολογία.

Για παράδειγμα, η διαφήμιση, ενώ υποστηρίζεται ουσιαστικά από τη γλωσσολογία και, γενικότερα, από μία παραλλαγή του επικοινωνιακού μοντέλου, αποτελεί τον κύριο τροφοδότη της λειτουργίας της δημόσιας σφαίρας – και αυτό ακριβώς διείδε ο Γουόλτερ Λίπμαν (Walter Lippmann) τη δεκαετία του 1920.⁸ Η διαφήμιση, αυτός ο πολύ συνηθισμένος τρόπος επικοινωνίας ανάμεσα σε διαφορετικούς φορείς των σύγχρονων κοινωνιών, δεν πλαισιώνεται μόνο από τα εννοιολογικά σχήματα της γλωσσολογίας (μεταφορές, μετωνυμίες κ.λπ.). Προκειμένου το μήνυμα να είναι προσλήψιμο, δηλαδή αποτελεσματικό, απαιτείται μία καθαρή εικόνα του κοινού στο οποίο απευθύνεται. Η κατά το δυνατόν καθαρότερη εικόνα δεν μπορεί να επιτευχθεί ούτε χωρίς τη μελέτη των στατιστικά σημαντικών σχέσεων ανάμεσα σε διάφορα συστήματα μεταβλητών (όπως, ας πούμε, στις σχέσεις ανάμεσα στην ηλικία, το φύλο ή τη μόρφωση και σε τρόπους δημόσιας προβολής του εαυτού ή σε καταναλωτικές ή σε πολιτικές προτιμήσεις), αλλά ούτε και χωρίς τη γνώση του τρόπου λειτουργίας των συμβολικών συστημάτων (όπως, ας πούμε, η μόδα ή η προφορά) στις καθημερινές συναναστροφές. Μέσα σε αυτό το γεγονός, δηλαδή σε μία διαφήμιση, συνυπάρχουν διαφορετικά εννοιολογικά πλαίσια, δηλαδή θεωρίες διαφορετικών αντικειμένων και διαφορετικές μεθοδολογίες, τα οποία προέρχονται τόσο από τις κοινωνικές, όσο και από τις φυσικές επιστήμες και τεχνολογίες. Μία διαφήμιση δεν διαφέρει ούτε από επιστημονικής ούτε από τεχνολογικής άποψης από ένα κοχλιακό εμφύτευμα – εκτός βέβαια από τις επιστημονικές και τεχνολογικές πειθαρχίες που συνυπάρχουν μέσα στα δύο διαφορετικά προϊόντα. Μέσα σε μία διαφήμιση ή σε ένα μήνυμα μερικών δευτερολέπτων, όπως και μέσα σε ένα κοχλιακό εμφύτευμα, βρίσκεται συμπυκνωμένη μία τεράστια ενέργεια που

8. Walter Lippmann, *Κοινή γνώμη*, μτφρ. Γ. Καραγιάννης, Αθήνα, Κάλβος, xx.

παράγεται από τον καταμερισμό της εξειδικευμένης εργασίας. Υπάρχει, ωστόσο, ένα πρόβλημα –σε τελική ανάλυση, μάλλον παιδαγωγικής φύσης– στον νου και στην καρδιά των Δυτικών κοινωνιών: είναι το τεράστιο κενό που χωρίζει τους επαΐοντες από τους αδαείς («ιθαγενείς» θα έλεγαν οι ανθρωπολόγοι)· ακριβέστερα: που χωρίζει το υπερ-εξειδικευμένο –ας πούμε το ένα δέκατο– κομμάτι του κάθε ανθρώπου των ημερών μας, από το αδαές – ήτοι τα υπόλοιπα εννέα δέκατα του ίδιου ανθρώπου. Η ατομοκεντρική μας κουλτούρα, δηλαδή η βαθιά έξη του Δυτικού ανθρώπου να εκφράζεται σε πρώτο ενικό της προσωπικής αντωνυμίας, μας στέλνει αμέσως σε άστοχες κρίσεις του στυλ: «η διαφήμιση είναι για να με ξεγελάσει»· «το κοχλιακό εμφύτευμα είναι για να με βοηθήσει». Παρόλο, λοιπόν, που τα δύο προϊό-ντα, μία διαφήμιση και ένα κοχλιακό εμφύτευμα, προέρχονται από την ίδια κατάσταση κοινωνικής ολοκλήρωσης, εντούτοις η κατάσταση από την οποία προέρχονται μένει στο σκοτάδι. Και η συσκοτίση χρωστά πολλά στην κοινωνική επιστήμη, κυρίως στην αυτοκατανόησή της, τμήμα της οποίας είναι οι σχέσεις της με το αντικείμενο και η θέση της στις μετασχηματιζόμενες δομές του καταμερισμού της εργασίας και στις παρεπόμενες διαδικα-σίες θεσμοποίησης.

Εάν οι τεχνολογίες της επικοινωνίας –μέρος των οποίων είναι οι τεχνολογίες της εξουσίας και, γενικότερα, οι πειθαρχίες του συμβολικού ελέγχου– και της φυσικής ή της βιολογικής αρω-γής στις ζωές των ανθρώπων είναι εξαιρετικά αναπτυγμένες και αποτελεσματικές, οι θεσμικοί όροι των κοινωνικών τους χρήσεων μένουν εξαιρετικά μετέωροι. Με άλλα λόγια, παρά τη συναίνεση που υπάρχει –τουλάχιστον στα κυρίαρχα κοινωνικά στρώματα– ως προς τον ρόλο των επιστημών, είναι έκδηλη μια αμνηστία ως προς τις κοινωνικές τους χρήσεις. Ακριβέστερα, φαίνεται όλο και καθαρότερα ότι δημιουργείται μία διευρυνό-μενη διάσταση ανάμεσα στις επιστήμες και τις κοινωνικές τους χρήσεις. Στο πεδίο αυτό δεν ευδοκιμεί μόνο η κριτική, την οποία επιχείρησαν να καλύψουν –με λιγότερη ή περισσότερη επιτυ-χία– διάφορα προγράμματα με αναφορά στην κοινωνιολογία,

όπως οι λεγόμενες Σπουδές Επιστήμης και Τεχνολογίας (STS). Οι ορθολογικοί όροι της κοινωνικής κριτικής, τους οποίους παραχωρεί η κοινωνική επιστήμη, βρίσκονται μπροστά σε ένα συνεχώς διευρυνόμενο χάσμα ανάμεσα στα ιδεώδη μιας κριτικής που αντλεί από τις σύγχρονες αξίες και την τρέχουσα πραγματικότητα. Από αυτό το χάσμα αναφύονται οι κάθε είδους συναισθηματικές επικρίσεις – που οδηγούν όχι απλά στην αμφισβήτηση του κοινωνιολογικού ορθολογισμού, αλλά στην –ενίοτε πλήρη– αμφισβήτηση του επιστημονικού ορθολογισμού. Η κριτική, θεμελιώδες στοιχείο του σύγχρονου κόσμου, φαίνεται να έχει σκεπαστεί από αλλεπάλληλες πλημμυρίδες θυμικών επικρίσεων που δημιουργούν μεγάλα κύματα δυσaréσκειας στα κυριαρχημένα κοινωνικά στρώματα τόσο στο επίπεδο του σύγχρονου κόσμου όσο και σε παγκόσμιο επίπεδο.

Η κοινωνική επιστήμη και η σύγχρονη ιδεολογία

Φάνηκε ήδη ότι ο όρος κοινωνική επιστήμη δεν εκφράζει μία ενιαία επιστημονική στάση. Αυτό προφανώς δεν οφείλεται στο αντικείμενο, αλλά στη σχέση με το αντικείμενο. Το ίδιο το αντικείμενο δεν απαιτεί μία και μοναδική μέθοδο προσέγγισης και ανάλυσης, αλλά ούτε και είναι υποταγμένο στην όποια τεχνολογία. Οφείλεται σε διαφορετικές ανθρωπολογικές παραδοχές που ανοίγουν διαφορετικές σκοπιές: αυτές οι παραδοχές εισάγονται στην κοινωνική επιστήμη και καθορίζουν τις διαφορετικές στάσεις. Κατά συνέπεια, η αντικειμενοποίηση αυτών των σκοπιών είναι η αφετηρία μιας κοινωνικής επιστήμης που φιλοδοξεί να κατακτήσει ένα ενιαίο εννοιολογικό πλαίσιο.

Η αντικειμενοποίηση λοιπόν δεν περιορίζεται στις λεγόμενες «ιθαγενείς» σκοπιές, αλλά αρχίζει από τη δική της σκοπιά, δηλαδή από τα εννοιολογικά σχήματα που παρεισέφρησαν στο δικό της εννοιολογικό πλαίσιο. Το πρωταρχικό ερώτημα είναι ποιες ανθρωπολογικές παραδοχές υπάρχουν, εν είδει εννοιολογικών σχημάτων, στο εννοιολογικό πλαίσιο της κοινωνικής επιστήμης

Είναι προφανές ότι η παραπάνω θεωρητική οροθέτηση βγά-
ζει την κυριαρχία από το στενό πεδίο στην οποία την έκλεισε η
πολιτική θεωρία, όπως και ανιχνεύει τις γέφυρες ανάμεσα στην
κοινωνιολογία και την «κριτική θεωρία» ως προς το εμπειρικό
εύρος και το θεωρητικό ενδιαφέρον της έννοιας της κυριαρχίας.
Ωστόσο, εγκλωβίζεται σε σχολαστικές οροθετήσεις των «τάσεων»,
των «ρευμάτων» κ.λπ. που διασπούν την κοινωνική επιστήμη,
αδυνατώντας να εισάγει το θεωρητικό πλαίσιο μιας *εξηγητικής
ερμηνευτικής* – γιατί άραγε συμβαίνει αυτός ο κατακερματισμός
του εννοιολογικού πλαισίου της κοινωνικής επιστήμης και γιατί
ευδοκούν διαφορετικά εννοιολογικά σχήματα στο επίπεδο των
κοινωνικών θεωριών; Εν συντομία, αδυνατεί να επεξεργαστεί
ένα κοινωνιολογικό μοντέλο ανάλυσης των κοινωνικών θεωριών
– συμπεριλαμβανομένης προφανώς και της «κριτικής θεωρίας»
που είναι ο προνομιακός συνομιλητής του. Το αντίστροφο είχε
ήδη συμβεί: πρόκειται για το επιτακτικό αίτημα της «κριτικής
θεωρίας» για τη δέσμευση της κοινωνιολογίας στην αξιολογική
ατζέντα που έθετε η θεωρία – κάτι που θα εξετάσω στο Πέμπτο
Κεφάλαιο. Στην προκειμένη περίπτωση δημιουργήθηκε μία
ασυμμετρία –ήτοι μία σχέση κυριαρχίας– καθώς θεωρήθηκε ότι
η κοινωνιολογία θα έπρεπε να παραμείνει στην παρατήρηση των
«ιθαγενών» πρακτικών και να επιλέξει τα αντικείμενά της σύμ-
φωνα με τις υποδείξεις της «μετακριτικής», η οποία υποτίθεται
ότι είχε την εποπτεία της ολότητας ή, με τους όρους του Λουκ
Μπολιανσκι, της ολικής «κατάστασης πραγμάτων».

Για μία κοινωνιολογία των κοινωνικών θεωριών

Τίθεται ένα τελευταίο ερώτημα που αφορά περισσότερο την κοι-
νωνιολογική έρευνα και, μάλιστα, την ελευθερία επιλογής ερευ-
νητικών αντικειμένων – η οποία, όπως σημείωσα παραπάνω, έχει
σχέση αντιστρόφως ανάλογη με την παγίωση κοινοτοπιών. Αντί
η κοινωνιολογική έρευνα να πελαγοδρομεί ανάμεσα στη Σκύλα
της περιγραφής και στη Χάρυβδη της «μετακριτικής», άραγε δεν

θα μπορούσε να βρει άλλη πορεία πλεύσης; Η *διπλή αντικειμενοποίηση* της κοινωνικής επιστήμης και των κοινωνικών θεωριών, δηλαδή η εξέταση των κοινωνικών θεωριών υπό το πρίσμα της κοινωνικής επιστήμης και αντιστρόφως, θα μπορούσε να ανοίξει μία νέα πορεία. Επιστρέψαμε λοιπόν στο κεντρικό ερώτημα αυτής της εργασίας: είναι δυνατή, αλλά και αναγκαία, μία κοινωνιολογία των κοινωνικών θεωριών και μάλιστα στην κριτική τους εκδοχή, δηλαδή στην εκδοχή που στοχεύει στην ανάδειξη των αυθαίρετων στηριγμάτων της κυριαρχίας; Εάν η κριτική είναι μία σκοπιά που εστιάζει στις διαδικασίες δημιουργίας ανατιστοιχιών ανάμεσα στα ιδεώδη και την πραγματικότητα ή, κάτι που σημαίνει το ίδιο, που εστιάζει στις διαδικασίες κατασκευής των θεσμών που δομούν την πρόσληψη της πραγματικότητας, η σχέση των κοινωνικών θεωριών που αυτοπροσδιορίζονται ως κριτικές με τη διαμορφωμένη πραγματικότητα αποτελεί μία νευραλγική περιοχή προς διερεύνηση. Θεωρώ ότι υπάρχουν βάσιμοι λόγοι να τεθεί προς κοινωνιολογική διερεύνηση η σχέση των κοινωνικών θεωριών στην κριτική τους εκδοχή με τις κοινοτοπίες που κυριαρχούν στις μέρες μας. Διότι εάν περιορίσουμε την κοινωνιολογία σε μία αρμοδιότητα περιγραφής της εκάστοτε δραστηριότητας, την περιορίζουμε σε μία απλή ανάδειξη της «ερμηνευτικής αντίφασης», χωρίς να μπορούμε να προχωρήσουμε στην αιτιακή εξήγηση των θεσπιζουσών θεωριών που εισέρχονται στο θεσμικό πεδίο και θέτουν τα νόμιμα όρια μέσα στα οποία *επιβάλλεται* να κινηθεί η κριτική, αλλά και η έρευνα. Για παράδειγμα, οι ιδέες της επισφάλειας ή του αποκλεισμού θέτουν την κοινωνιολογική έρευνα στην αέναη περιγραφή μιας απροσδιόριστης –ή διοικητικά οριζόμενης και καθορισμένης– κατάστασης επισφάλειας ή αποκλεισμού και την εκτρέπουν από την αναζήτηση της συνάρθρωσης των σχέσεων οικονομίας και εξουσίας –οι οποίες εκφράζονται στη συνάρθρωση νέων ακαδημαϊκών πειθαρχιών και νέων μορφών του καταμερισμού της εργασίας κυριαρχίας– που επέβαλαν ως νόμιμη αυτή την ιδέα.

Προφανώς είναι αδύνατο να καλύψω επαρκώς σε αυτό το βιβλίο το εύρος του προβλήματος που μόλις έθεσα. Θα αναλύσω

ένα μικρό μέρος αυτού, εστιάζοντας κυρίως στις σχέσεις ανάμεσα στην κοινωνιολογία και σε κάποιες κοινωνικές θεωρίες που διαπνέονται από κριτική διάθεση όντας προσανατολισμένες προς τη χειραφέτηση. Βεβαίως, προς την ελευθερία είναι προσανατολισμένες και οι θεωρίες από τις οποίες πηγάζουν οι κοινοτοπίες της εποχής μας. Ωστόσο, αυτές οι θεωρίες έχουν διαφορετικά χαρακτηριστικά: πρώτον, παραμένουν οροθετημένες στο πεδίο της πολιτικής και της ηθικής φιλοσοφίας· δεύτερον, δεν αναπτύσσουν κριτικές στάσεις ενάντια στον καπιταλιστικό τρόπο οργάνωσης της οικονομίας, ούτε στην ελιτιστική δόμηση της πολιτικής· τρίτον, υποτάσσουν την αξιολογική ορθολογικότητα στην ένσκηνη· τέταρτον και σημαντικότερο, έχουν ως πυρήνα μία ατομιστική ανθρωπολογία (εκλαμβάνοντας, ας πούμε, ως κινητήρα της ιστορίας τις βιολογικές διαφορές των ατόμων). Δεν θα λείψουν οι αναφορές σε αυτές τις φιλοσοφικές θεωρίες στο μέτρο που από τις διενέξεις που αναπτύχθηκαν στο πεδίο της φιλοσοφίας επηρέασαν με τον ένα ή τον άλλο τρόπο – και όπως θα δούμε οι δυϊσμοί που αναπτύχθηκαν –και αναπτύσσονται– στο πεδίο της φιλοσοφίας, αναπαράγονται στο πεδίο της κοινωνικής επιστήμης, παρεμποδίζοντας τη συγκρότηση ενός ενιαίου εννοιολογικού πλαισίου.

Το βιβλίο, εκτός από την Εισαγωγή, είναι χωρισμένο σε τρία Μέρη που καταλήγουν σε ένα σχεδιάσμα για μία κοινωνιολογική θεωρία των κοινωνικών θεωριών.

Στο Μέρος I, επεξεργάζομαι την έννοια της διπλής αντικειμενοποίησης, η οποία στοχεύει στην ερμηνευτική εξήγηση των προβλημάτων που δημιουργήθηκαν –και δημιουργούνται– από τις διασταυρώσεις δύο διαφορετικών εννοιολογικών πλαισίων. Κατ' αρχάς, εξετάζω τη δεσπόμενη κοινοτοπία της εποχής μας: «κοινωνία της γνώσης». Δείχνω ότι η παραγωγή κοινωνικής γνώσης διασπάται σε ένα πλήθος ακαδημαϊκών πειθαρχιών που έχουν πρακτικό και/ή εφαρμοστικό χαρακτήρα. Αυτός ο πολυκερματισμός δημιουργεί ευνοϊκές συνθήκες ώστε η παραγωγή κοινωνικής γνώσης –και κατά συνέπεια η κριτική– να εγκλωβιστεί στο πλαίσιο που θέτουν οι συνεχείς μεταρρυθμίσεις, οι οποίες

εμφανίζονται με τη μορφή «προγραμμάτων» («projects»). Τα «προγράμματα» που είναι προσανατολισμένα προς την επίτευξη στόχων μέσω της «διαχείρισής» τους, δεν κατευθύνουν απλώς την έρευνα προς τους στόχους που τίθενται εξωτερικά, αλλά επιβάλλουν την «τεχνική» τους ορολογία, η οποία είναι προφανέστατα ξένα στο εννοιολογικό δυναμικό της κοινωνικής επιστήμης. Τα «προγράμματα» είναι μία από τις εκφράσεις του νέου τρόπου κυριαρχίας για δύο λόγους: αφενός, μέσω της «τεχνικής» διατύπωσης ελέγχονται ή, ακριβέστερα, επιβάλλονται τα όρια της κριτικής και, αφετέρου, μέσω του benchmarking (μηχανισμοί επιβράβευσης της λεγόμενης «αριστείας») νομιμοποιούν τους στόχους τους, συνδέοντας κυρίως τον ανταγωνισμό με τη διαφάνεια των διαδικασιών και την αναγνώριση. Ακολουθώντας, προβαίνοντας στη διπλή αντικειμενοποίηση της κοινωνικής επιστήμης και των κοινωνικών θεωριών δείχνω ότι η πρώτη εγκλωβίζεται εύκολα στις διχοτομικές Συμπληγάδες που κατασκευάζει το φιλοσοφικό πεδίο. Κάτι που έχει ως αποτέλεσμα την εκτροπή της κοινωνικής έρευνας: αντί η κοινωνική επιστήμη να καταστήσει αντικείμενό της τις πρακτικές θεωρίες, διαλύεται στην πλημμυρίδα των αλληπάλληλων διχοτομιών που είναι ενσωματωμένες σε αυτές τις θεωρίες.

Στο Μέρος II, αναλύω τις σχέσεις ανάμεσα στην κοινωνική επιστήμη και τις κοινωνικές θεωρίες, παίρνοντας ως παράδειγμα τις κοινωνικές κατηγορίες. Εξετάζω τις διαφορές τους αναλύοντας τον τρόπο εννοιοποίησης μιας, από πολλές απόψεις, σημαντικής κοινωνικής κατηγορίας: αυτής των κοινωνικών τάξεων. Η κύρια διαφορά είναι ο τρόπος αιτιολόγησης: η μεν κοινωνική επιστήμη συγκροτεί τις ερμηνευτικές εξηγήσεις αναλύοντας τις αντικειμενικές σχέσεις ανάμεσα στις ιδιότητες των φορέων, οι δε κοινωνικές θεωρίες διατυπώνουν θεωρίες δράσης που αναδεικνύουν την υποκειμενική πλευρά των κοινωνικών κατηγοριών. Από αυτήν ακριβώς την άποψη, ενώ η κοινωνική επιστήμη χρησιμοποιεί σχεσιακές έννοιες για να εξηγήσει τις διαδικασίες διαμόρφωσης του παρόντος, οι κοινωνικές θεωρίες διατυπώνουν πρακτικές θεωρίες που έχουν ως προοπτική τη χειραφέτηση. Με

άλλα λόγια, ενώ η κοινωνική επιστήμη μελετά τις θεσπισμένες πρακτικές, οι κοινωνικές θεωρίες αποτελούν θεσπίζουσες δυνάμεις, δηλαδή δυνάμεις που ωθούν τον κοινωνικό κόσμο στην αλλαγή μέσω της κατασκευής των συλλογικών φορέων δράσης. Υπό αυτό το πρίσμα, δείχνω τους τρόπους κατασκευής νέων κοινωνικών και δυνάμει πολιτικών κατηγοριών, όπως είναι οι ταυτότητες, τα δίκτυα-δρώντες, τα κινήματα υποκειμενοποίησης και οι ομάδες ευφυών ατόμων.

Στο Μέρος III, εξετάζω τα αποτελέσματα των διασταυρώσεων του εννοιολογικού πλαισίου της κοινωνικής επιστήμης με τα εννοιολογικά σχήματα των κοινωνικών θεωριών. Υποστηρίζω ότι οι κοινωνικές θεωρίες συγκροτούν μία νέα πειθαρχία χωρίς θεσμικό αποτύπωμα: ενώ είναι, αφενός, η έκφραση της συσσώρευσης ενός νέου είδους συμβολικού κεφαλαίου, αφετέρου, δεν έχουν αποκτήσει μία θεσμική αναγνώριση. Οι αφετηρίες της συγκρότησης του εν λόγω κεφαλαίου βρίσκονται σε δύο φιλοσοφικές διαμάχες που εκτυλίχτηκαν τη δεκαετία του 1960 και εισήλθαν με ευκολία στην υπό θεσμική παγίωση και διεύρυνση κοινωνιολογία. Από τη δεκαετία του 1980 και εφεξής, αυτό το νέο ειδολογικό κεφάλαιο εμφανίζει μία ισχυρή τάση διευρυμένης αναπαραγωγής τόσο στα πεδία νέων ακαδημαϊκών πειθαρχιών (κυρίως στις Σπουδές Ταυτότητας, Πολιτισμού, Επικοινωνίας, Επιστήμης-Τεχνολογίας και Παιδαγωγικής), όσο και στα διάφορα πεδία της κοινωνικής επιστήμης (Κοινωνιολογία, Ανθρωπολογία, Ιστορία), πειθαρχίες που εντάσσονται κατά κανόνα στον χώρο του καταμερισμού της εργασίας κυριαρχίας. Το νέο ειδολογικό κεφάλαιο μεταφέρει μαζί του και όλες τις σχολαστικές και διχοτομικές λογικές του άμεσου προγόνου του, δηλαδή της φιλοσοφίας. Κάτι που είχε ως αποτέλεσμα τον ακόμα μεγαλύτερο κατακερματισμό του εννοιολογικού πλαισίου της κοινωνικής επιστήμης και την εξασθένιση της κοινωνιολογικής κριτικής – δημιουργώντας τις ευνοϊκές συνθήκες για να αναπτυχθεί η τρέχουσα διχοτομία «νεωτερικότητας – μετανεωτερικότητας».

Το βιβλίο ολοκληρώνεται με το σχεδιάσμα μιας κοινωνιολογίας των κοινωνικών θεωριών, το οποίο εντάσσεται στην

ευρύτερη περιοχή της κοινωνιολογίας της γνώσης και αποτελεί ένα είδος ερμηνευτικής εξήγησης των αναλύσεων που εξέθεσα στα τρία Μέρη του βιβλίου. Κεντρικό σημείο του σχεδίου είναι η συνθετική κατηγορία του χρόνου. Με τη βοήθειά της, εξετάζω τη σχέση της κοινωνικής επιστήμης και των κοινωνικών θεωριών. Η σχέση ανάμεσα στον χρόνο της δράσης και τη δράση του χρόνου είναι το κομβικό σημείο της ερμηνευτικής εξήγησης των κοινωνικών θεωριών, δηλαδή της κατασκευής νέων κοινωνικών –και δυνάμει πολιτικών– κατηγοριών. Εδώ βρίσκεται και η μείζων διαφορά της κοινωνικής επιστήμης και των κοινωνικών θεωριών. Η κοινωνιολογία διερευνά τις διαδικασίες κατασκευής κοινωνικών κατηγοριών και, μάλιστα, πολιτικά δραστηρίων κατηγοριών, ενώ οι κοινωνικές θεωρίες είναι ενεργοί φορείς της κατασκευής και της νομιμοποίησης αυτών των κατηγοριών. Επομένως, οι κοινωνικές θεωρίες απευθύνονται σε συγκεκριμένες κοινωνικές ομάδες, δηλαδή σε ομάδες που τα μέλη τους φέρουν συγκεκριμένες ιδιότητες. Οι κοινωνικές θεωρίες στοχεύουν στην ενεργοποίηση συγκεκριμένων ιδιοτήτων, τις οποίες και υποδεικνύουν ως φορείς της κοινωνικής αλλαγής, δηλαδή ως έχουσες πρωταγωνιστικό ρόλο στην υλοποίηση συγκεκριμένων πολιτικών προταγμάτων. Αυτές ακριβώς τις σχέσεις οφείλει να αντικειμενοποιήσει η κοινωνική επιστήμη, αντί να άγεται και να φέρεται από τις διάφορες κοινωνικές θεωρίες.